

KIMMO KATAJALA

Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja eettiset ratkaisut

Professori emeritus Jorma Kalela haastoi Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 4/2008 historiantutkijat havaitsemaan historiantutkimuksen poliittisen perusluonteen. Hän esitti, että periaatteessa kaikki historiantutkimus on poliittista johtuen sen tulkinnallisesta luonteesta. Tulkintaan ei Kalelan mukaan osallistu yksin tiedeyhteisö, vaan yhteiskunnan jäsenet yhdessä, jolloin he tuottavat kulloisenkin historian tai historiat. Kimmo Katajala jatkaa keskustelua esittämällä, ettei historian poliittisesta luonteesta voida keskustella ottamatta huomioon kysymyksiä tutkimuksen vaikuttavuudesta ja eettistä lähtökohdista.

■ Jorma Kalela esitti kirjoituksessaan¹ historian ja politiikan suhteesta sen liittyvän tiivistettynä seuraaviin kahteen näkökulmaan: (1) kuinka politiikka käyttää historiaa ja (2) miten historiantutkija tekee politiikkaa? Drastisimpia esimerkkejä ensimmäisestä väittämästä ovat lukuisat valtioiden aluekiistat, joissa perusteita omille vaatimuksille haetaan hyvin usein ja valikoiden historiasta.² Poliittiseen tilanteeseen liittyvä realismi tai suoranainen valtion ohjailu voi

suunnata tai rajoittaa voimakkaasti historian-tutkimusta ja historian tulkintaa. Toisaalta Kalela kehottaa historioitsijoita pohtimaan oman alansa tehtävää yhteiskunnassa, sillä jo tutkimuksen näkökulman valinta on poliittinen ratkaisu. Tästä seuraa Kalelan kirjoituksen pääajatus: tutkimusaiheensa valinnalla ja valitsemallaan näkökulmalla historioitsija on aina jossain suhteessa politiikkaan. Hänen on otettava ratkaisuihistaan myös vastuu tai ainakin mietittävä, mihin poliittiseen keskusteluun hän valinnoillaan osallistuu. Tällöin, Kalelan sanoin, ”tutkijalla voi olla myös positiivisia tavoitteita”.

Kalelan toteamuksesta seuraa, ettei historian ja politiikan välinen suhde olekaan suhde vain poliittisen eliitin ja historiantutkijan tai hänen tutkimuksensa välillä. Tutkija tekee sellaisia tietoisia tai tiedostamattomia poliittisia valintoja jo määritellesään tutkimusaihettaan, näkökulmaansa ja menetelmiään, joilla on seurauksensa sekä tutkimukselle itselleen että suppeasti käsitettyä poliittista sfääriä laajemmin sen suhteelle yhteiskuntaan. Tällöin poliittisuus tuleekin ymmärtää laajasti tutkijan maailmankuvan vaikutuksena tutkimukseen. Sitä tutkitaan, mikä nähdään mielekkääksi tai arvokkaaksi tutkimuskohteeksi. Aihe, näkökulma tai menetelmä voidaan valita myös sen perusteella, että tutkija katsoo voivansa sen avulla parhaiten vaikuttaa yhteiskuntaan tahtomallaan tavalla. Otan seuraavassa lähtökohdakseni Kalelan perinteistä objektiivisen ja puolueettoman historiatieteen ideaalia vastaan sotivan ajatuksen siitä, että kaikki historia on tulkintaa ja lähden tästä näkökulmasta jäsentämään historiantutkimuksen ja politiikan välistä suhdetta.

valtio,
yhteiskunnan
intressiryhmät

ideologinen
tiedonintressi

<p>HISTORIA POLITIIKAN KÄYTTÖVOIMANA</p> <ul style="list-style-type: none"> - ”Kansalliset projektit” - kansalaiskeskustelu historiasta 	<p>HISTORIA POLIITTISEN PÄÄTÖKSENTEON APUVÄLINEENÄ</p> <ul style="list-style-type: none"> - ”Toinen historia”
<p>TUTKIMUKSEN TIEDOSTAMATTOMAT LÄHTÖKOHDAT</p> <ul style="list-style-type: none"> - maailmankuva (poliittinen ideologia) - ”pre”-näkökulma (aiheenvalinta, valittu näkökulma, valitut menetelmät) 	<p>TUTKIMUKSEN TIEDOSTETUT HYÖTYTAVOITTEET</p> <ul style="list-style-type: none"> - historian tutkimuksen hyöty ja vaikuttavuus - ”post”- näkökulma

teknokraattinen
tiedonintressi

tutkijan maailmankuva
ja yhteiskunnalliset
intressit

Tutkija ja yhteiskunta

Historian ja politiikan suhde voidaan hahmottaa nelikenttänä, jossa historian tulkintojen käyttö poliittisiin tarkoitukseen erotetaan tilanteesta, jossa historian tutkimus tarjoaa välineitä poliittiseen päätöksentekoon. Kun historian ja politiikan suhde nähdään osana tutkijan tietoisia tai tiedostamattomia valintoja ja tutkijan maailmankuvan katsotaan voivan vaikuttaa aiheen valintaan, ilmenee laajasti ymmärretyyn politiikan vaikutus jo ennen tutkimusta. Jos tutkijalla on tietoinen intentio vaikuttaa tutkimuksellaan yhteiskuntaan, vaikuttaa politiikka paitsi tutkimuksen alkuasetelmiin, myös sen tietoiseen käyttöön yhteiskunnassa tutkimusprosessin jälkeen. Pura seuraavassa nelikentän osia auki esimerkkien kautta.

Kalela käytti puheenvuorossaan aineistona Pauli Kettusen artikkelia ”Historian po-

liittisuus ja kansallinen katse”³, jossa Kettunen pohtii sitä, millaisia kansallisia merkityksiä menneisyydelle on annettu Suomessa kansallisvaltion rakentamisprojektin alkuvaiheista tähän päivään. Näiden merkitysten antajina ovat olleet paitsi historian tutkijat, myös poliitikot ja kansalaisliikkeet. Suomessa tämä historian poliittinen käyttö on ollut vielä suhteellisen hienovaraisista verrattuna siihen, kuinka esimerkiksi Ljudmila Rybina kuvaa Venäjän nykyhallituksen pyrkivän varsin suorasukaisesti ohjaamaan ja

1. Jorma Kalela (2008) 'Historiantutkija ja politiikka', *Historiallinen Aikakauskirja* 106, 418–419.

2. Ks. lukuisista rajakiistoista, joissa historian tulkintaa käytetään vaatimusten perusteena Peter Calvert (toim.) (2004) *Border and Territorial Disputes of the World*, Great Britain by the Cromwell Press: John Harper Publishing.

3. Pauli Kettunen (2003) 'Historian poliittisuus ja kansallinen katse', *Historiallinen Aikakauskirja* 101, 9–21.

suuntaamaan historian oppikirjojen sisältöä. Neuvostoliiton romahduksen ja hajoamisen myötä kolhiintunutta venäläistä kansallistunnetta tulisi hallituksen mielestä paikata koulujen historiantunneilla.⁴ Venäjällä nousseet historiantulkinnat ovat herättäneet pelkoja Baltiassa,⁵ mutta myös toisin päin: keväällä 2009 Viron kyydityksistä julkaistun kirjan venäläispiireissä nostattama mielenkuuhu osoittaa havainnollisesti, kuinka erilaiset historiantulkinnat ovat olennainen osa politiikkaa.

Kun historian käytössä politiikan käyttövoimana on kysymys usein menneisyyden ryöstöviljelystä tai ainakin valikoivasta käytöstä ja tulkinnasta, voi varsinainen historian tutkimus olla myös oikeasti sellaista, jota poliittiset päättäjät voivat käyttää ratkaisujen ja poliittisten linjausten perustana. Tuoreimpia esimerkkejä ovat Lapin maanomistusolojen kehityksestä ilmestyneet kaksi väitöskirjaa, jotka voivat toimia lainsäätäjien ja oikeusviranomaisten argumentoinnin perustana määriteltäessä valtiovallan suhdetta alkuperäiskansojen maan hallinto-oikeudesta nostamiin vaateisiin.⁶ Voi olla, ettei tieteilisestään perusteltu tieto näistä seikoista miellytä kaikkia osapuolia eikä edes ns. yleistä mielipidettä, mutta tutkimustulokset eivät ole historioitsijan vika. Kaikessa pyrkimyksessään objektiivisen ja totuudenmukaisen kuvan luomiseen ne ovat kuitenkin osa politiikkaa, päätöksentekoa yhteisistä asioista.

Vilkkain keskustelu historiallisen tiedon yhteiskunnallisesta käytöstä käytiin jo 1970-luvun alussa debatissa ns. toisesta historias- ta. Heikki Ylikangas ja Antero Heikkinen saivat historiatieteen silloisen professorikunnan ja vähän muidenkin tuomion väittämällä, että historiantutkimuksen olisi suunnattava tutkimuskohteitaan yhteiskuntaa hyödyttäviin aiheisiin.⁷ Veristisen tieteenidealin kannattajat linnoittautuivat objektiivisuuden ja tutkimuksen vapauden muurien taakse: hyötyvaatimukset oli torjuttava, tutkimus on ja sen on oltava vapaata ja tuotettu tieto on tärkeää vain tietämisen vuoksi. Hyötynäkökulma pakottaisi historioitsijan osallistumaan tutkimuksillaan yhteiskunnalliseen keskusteluun mahdollisista

tulevaisuuksista, silloinhan tutkimus olisi poliittista spekulatiota, ”valtiošamanismia”, eikä tiedettä. Tutkijan yhteiskunnalliset si- dokset, intressit ja maailmankatsomuksen vaikutus pyyhkäistiin olemattomiin korostamalla aiheenvalinnan akateemista vapautta ja tutkijan ”itsensä sammuttamista”. Ei aivan näillä sanoilla, mutta ajatusta vapaasti mukaillen, Ylikankaan ja Heikkisen kieltämättä hieman ajalle ominaisesti yhteiskuntateknokraattiset ajatuskulut rutattiin *Historiallisen Aikakauskirjan* nurkkaan. Kun aiheeseen palattiin yli 30 vuotta myöhemmin Suomen Akatemian käynnistämän keskustelun ja sitä seuranneen selvityksen myötä, juuri kukaan ei asettanut ajatusta tutkimuksen mahdollisesta hyötylähtökohdasta enää kyseenalaiseksi. Nyt tosin puhuttiinkin tutkimuksen ”vaikuttavuudesta”.⁸

On vissi ero sillä, että historiallista tutkimusta tehdään esimerkiksi valtiovallan tilaamana selvitystyönä, kuten edellä mainitussa Lapin maanomistusoloja selvittänees-

4. Ljudmila Rybina (2007) 'Erityisoperaatio uljas historia', *Voima10/2007*; ks. myös 'Venäjän johto takoo tosissaan historiasta politiikan asetta', Pääkirjoitus, *Helsingin Sanomat* 26.5.2009.

5. Jukka Rislakki (2009) 'Neuvostoaikaa ylistetään Venäjän koulukirjoissa. Historian uudet tulkinnat herättävät pelkoa Baltiassa', *Helsingin Sanomat* 18.3.2009.

6. Mauno Hiltunen (2007) *Norjan ja Norlannin välissä. Enontekiö 1550–1808, asukkaat, elinkeinot ja maanballinta. Scripta Historica* 23, Raahen historioseura; Matti Enbuske (2008) *Vanhan Lapin valta- mailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemian Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun. Bibliotbeca Historica* 113, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

7. Antero Heikkinen ja Heikki Ylikangas (1971a) 'Kaksi historiaa', *Historiallinen Aikakauskirja* 60, 53–59. Heikkistä ja Ylikangasta vastaan argumentoivat erityisesti Pentti Renvall (1971) 'Ns. toinen historia', *Historiallinen Aikakauskirja* 60, 158–163 ja Eino Jutikkala (1971) 'Historioitsijain valtionshamaaneiksi?' *Historiallinen Aikakauskirja* 60, 164–166. Keskusteluun osallistuivat myös Jorma Kalela, Toivo j. Paloposki, Kari Selén, Seppo Hentilä, Jussi Turtola ja Pirkko Rommi, keskustelu päättyi Ylikankaan ja Heikkisen vastineeseen Heikki Ylikangas ja Antero Heikkinen (1971b) 'Aina kaksi yhden voittoa', *Historiallinen Aikakauskirja* 60, 355–366.

8. Juha Sihvola (2005) 'Historiantutkimuksen vaikuttavuus', *Historiallinen Aikakauskirja* 103, 377–380; Suomen Akatemia (2006) 'Sivistystä ei voi tuoda. Tutkijapuheenvuoroja kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen vaikuttavuudesta', *Suomen Akatemian julkaisuja* 5/06.

sä tutkimushankkeessa, ja sillä, että tutkijalla itsellään on intentio vaikuttaa tutkimuksellaan ja tuottamallaan tiedolla yhteiskuntaan. Tyypillisimmillään tällaisia lienevät gender- ja ympäristökysymyksiin liittyvät tutkimukset, mutta toki monet muutkin. Kyse on tällöin yhteiskuntapoliittisesta tehtävästä, jonka tutkija on ottanut tutkimustyönsä pontimeksi. Tämä ei välttämättä tarkoita sitä, että tästä näkökulmasta tehty tutkimukset olisivat vähemmän objektiivisia tuloksissaan, mutta on varmaan väistämätöntä, että tiedostettu lähtökohta vaikuttaa kysymyksenasetteluun, valittaviin teoreettisiin lähtökohtiin ja näkökulmiin. Silloin tutkimus on perimmäiseltä luonteeltaan poliittista.

Useimmiten tutkimusaiheen valinta lähtee kuitenkin ainakin alkuun tiedostamattomasta ja laajasti käsitettynä maailmankuvaan tai elämäntarkastukseen liittyvästä intressistä. Tutkitaan asioita jotka kiinnostavat, jotka koetaan läheisiksi tai tärkeiksi. Ilmiötä voi kuvata yksinkertaistaen: ortodoksi tutkii ortodoksisuutta, karjalainen karjalaisuutta, lappilainen Pohjois-Suomen historiaa. Näin aihevalinnalla on usein maailmakatsomukselliset ja siten poliittiset juuret, vaikka sitä ei heti tule ajatelleeksi. Tutkimuksen mahdolliset yhteiskunnalliset vaikutukset tulevat pohdittaviksi tutkimustyön kuluessa tai viimeistään haettaessa Suomen Akatemialta tutkimusrahoitusta, jolloin tutkimuksen yhteiskunnallista vaikuttavuutta on pakko miettiä. Hämmäntävää kyllä, tämä rahoittajalähtöinen vaikuttavuuden puntarointi voi vaikuttaa suurestikin tutkimukselle valittaviin lähtökohtiin, näkökulmiin, menetelmiin ja jopa aiheen valintaan. Kyse on tällöin tiedepoliittisesta vaikuttamisesta.

Näen nelikentän osa-alueet siten, että historian käyttö poliittisiin tarkoituksiin ja poliittisen päätöksenteon välineenä kuvastaa ensisijassa historiallisten tulkintojen ja tutkimuksen suhdetta yhteiskunnan eri intressiryhmiin ja valtioon. Tutkijan valitessa tutkimusaihettaan, näkökulmaansa ja menetelmiään hänen ratkaisunsa ovat ensisijassa suhteessa hänen omaan käsitykseen maailmasta, siitä mikä on tärkeää ja kiin-

nostavaa. Valinnat voivat siten olla tiedostamattomia tai tietoisia. Hyötyajattelusta lähtevää tiedonintressiä, on tieto tuotettu sitten poliittisille päätöksentekijöille tai tutkijan omien yhteiskunnallisten tavoitteiden edistämiseksi, kutsun ”teknokraattiseksi tiedonintressiksi”, jonka mukaan tieteellistä tietoa tarvitaan inhimillisen toiminnan suunnitteluun ja ohjaamiseen. Menneisyyttä ja sen tulkintoja politiikanteon välineenä ja maailmankatsomuksellisiin lähtökohtiin perustuvaa tutkijan aiheenvalintaa kutsun tutkimuksen ”ideologiseksi tiedonintressiksi”.⁹

Tutkimusetiikka ja -tulkinta

Testatakseni Kalelan keskustelualoitteen innoittamana luomaani nelikenttää, ja koska aihe oli lehdistössä velloneiden Venäjän oppikirjauudistuksiin ja Viron historiaan liittyneiden debattien vuoksi erittäin ajankohtainen, otin 18.3.2009 järjestetyn Joensuun yliopiston historian oppiaineryhmän jatko-opiskelijatapaamisen temaksi ”Historian-tutkimus ja politiikka”.¹⁰ Opiskelijoiden tuli lukea tausta-aineistoksi Kalelan kirjoitus sekä edellä mainitut Kettusen ja Rybinan tekstit ja miettiä niitä vasten oman tutkimushankkeensa suhdetta politiikkaan. Keskustelun aikana käytimme myös luomaani nelikenttää jäsentämään sitä, mistä ulottuvuudesta milloinkin puhuttiin.

Keskustelun tulokset olivat mielenkiintoiset: kaikki sijoittivat aiheensa ainakin johonkin nelikenttäni lokeroista, mutta oman tutkimuksen ja politiikan suhde koettiin paljon monimutkaisemmalla tavalla kuin olin odottanut. Otan tähän vain kaksi

9. Jaotteluni on mukaelma Jürgen Habermasin klassisesta jaosta erilaisiin tiedonintresseihin. Käyttämäni käsite ”teknokraattinen tiedonintressi” on lähellä sitä, mitä Habermas tarkoittaa teknisellä tiedonintressillä, mutta mielestäni valintani kuvaa paremmin tiedonintressin läheistä kytkeä teknokraattiseen tieteen ideaaliin. ”Ideologinen tiedonintressi” liittyy historiallisen tiedon tulkinnalliseen luonteeseen ja on tähän erityiseen tarkoitukseen luotu heuristinen yhdistelmä Habermasin hermeneuttisesta ja emansipatorisesta tiedonintressistä.

10. Kiitän istuntoon 18.3.2009 osallistuneita Joensuun yliopiston historian oppiaineryhmän jatko-opiskelijoita erinomaisesta keskustelusta ja siitä tähän kirjoitukseen saamastani materiaalista.

vastinparia esimerkkinä vilkkaana käyneestä keskustelusta. Mielen terveystutkimusten historiaa ja äärioikeistolaisia poliittisia suuntauksia tutkineet opiskelijat näkivät oman tutkimuksensa ja politiikan suhteen yhdistyvän keskusteluun tutkimuksen etiikasta: olennainen kysymys oli, mikä vastuu tutkijalla on tutkimuskohteestaan? Kysymys ei ole vain tutkimuskohteen intimiteetin suojaamisesta, kuten tutkimuseettiset kysymykset usein käsitetään, vaan myös siitä käytetäänkö tutkimusta ja sen tuloksia poliittisesti tutkimuskohtetta vastaan tai sen puolesta. Esimerkkitapauksissa suhtautuminen siihen, mihin tutkimustuloksia käytetään (puolesta – vastaan), riippuu täysin tutkimuskohteesta ja on voimakkaasti maailmankatsomuksellinen ja poliittinen kysymys. Historiantutkimuksen ja politiikan suhteesta ei siis voida puhua ilman, ettei otettaisi huomioon myös keskustelua tutkimuseettisistä kysymyksistä ja vastuista.

Toinen vastinpari muodostuu Afrikan AIDS-ongelmaan liittyvän tutkimusaiheen ja kaupunkirakenteen kehitykseen liittyvän aiheen kanssa työskentelevien jatko-opiskelijoiden suhtautumisesta historian, politiikan ja vaikuttavuuden kolmiodraamaan. Afrikan AIDS-kysymykseen liittyvästä tutkimusteemasta on maallikonkin (tai nimenomaan juuri maallikon) helppo osoitella kohtia, joissa tutkimuksesta voisi olla konkreettista hyötyä kentällä valistus- ja terveystyötä tekeville. Näiden elementtien korostaminen kuitenkin lähinnä ahdisti jatko-opiskelijaa, joka halusi sukeltaa pintaa syvemmälle

probleeman kulttuurisen ymmärtämisen kenttään, eikä suinkaan kirjoittaa väitöskirjastaan kenttätyöopasta terveysvalistuksen jakajille. Kaupunkirakenteen kehitystä tutkiva opiskelija ei puolestaan nähnyt tutkimuksensa hyödyntämisen esimerkiksi kaupunkisuunnittelussa olevan mitenkään ongelmallinen seikka, ennemminkin se oli tavoiteltava asiantila, vaikka väitöskirja silloin määrittyisi poliittisen päätöksenteon välineeksi.

Edellä olen pyrkinyt jäsentämään uudella tavalla historiantutkimuksen ja laajasti ymmärretyn politiikan käsitteen suhdetta. Lopputulemana väitän, ettei historiantutkimuksen ja politiikan välistä suhdetta voida kattavalla tavalla ymmärtää ottamatta huomioon keskustelua tutkimuksen yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta ja eettisistä ratkaisuksista. Vaikka kaikki tutkimus olisikin tulkintaa, kuten tässä kirjoituksessa on Kallelan premissien mukaisesti oletettu, on tietenkin historian tutkimusaiheita, joiden kytkentä politiikkaan voi olla vaikeasti osoitettavissa. Väitän, että näistä tutkimusaiheista on myös samalla vaikea osoittaa vaikuttavuutta, ja veristisen tieteenihanteen vastaisesti, mutta nykyisen teknokraattista ihannetta korostavan tiedepoliittisen ajattelun mukaisesti, niille on samalla vaikea osoittaa relevanssia ja mielekkyyttä. Siksi tutkimuksen tulee kiinnittyä yhteiskunnalliseen keskusteluun ja siksi sen tulee olla tulkintaa ja siksi sen on oltava laajasti ymmärrettynä poliittista. ■